

MANIKÆERNE I ÆGYPTEN

Deres litteratur og eksempler på deres tilpasning til andre religioner

Af Nils Arne Pedersen

1. Indledning

Manikæismen var en verdensreligion: Den nåede både til Atlanterhavets kyster og til Kina, og den eksisterede i mere end tusind år. Grundlæggeren af denne religion, babylonieren Mani, var født den 14. april år 216 e.Kr. og døde engang mellem år 274 og 277 i sasanidekongen Bahram den Førstes fangenskab. En omfattende manikæisk litteratur er bevaret: Fra den østlige gren af manikæismen har vi således tekster på flere iranske sprog, på oldtyrkisk og på kinesisk. Fra den vestlige gren af manikæismen har vi tekster på koptisk, græsk, latin og syrisk. Fra kirkehistorien er det velkendt, hvorledes Augustin i ni år var en manikæisk »hører« eller katekumen, og hvordan han efter at have brudt med denne religion viede en betragtelig del af sit forfatterskab til bekæmpelsen af den.

Det er ikke hensigten at give en indføring i hele dette omfattende emne i nærværende sammenhæng. Her skal bringes en kort oversigt over manikæernes lære, organisation og etik og dernæst en oversigt over manikæernes litteratur og historie i Ægypten; afsluttende bringes nogle overvejelser over manikæismens møde med andre religiøse traditioner i Ægypten.

2. Manis religion

Manis religion forstås bedst som udsprunget af en smertefuld erfaring af det ondes tilstedeværelse overalt. Et sådant udgangspunkt kan forklare, hvorfor Mani hævdede, at det gode og det onde er evige principper, der ikke kan udledes af hverandre.

Manikæerne i Ægypten

Det gode og det onde eller »Lys« og »Mørke« er imidlertid også substanser, to elementer, der ulykkeligvis er blevet »blandet« i denne verden. Mørket er både fysisk materie og etisk ondskab. Således er det gode og det onde på én gang opfattet tingsligt og etisk. De to elementer er til stede i hele naturen; i jorden, planterne og dyrene lider den guddommelige sjæl, men også mennesket rummer begge elementer: Den gode sjæl er fængslet i det onde legeme. Mani selv er udsendt fra Lysets Rige for at bringe sjælene frelsen fra legemet og verden. Gennem en kompliceret myte forklarede Mani, hvorledes Lyset oprindeligt kom i Mørkets magt, og hvorledes verden og mennesket var blevet til.¹

Menneskets guddommelige sjæl har glemt sin sande oprindelse, hvilket er at ligne med en søvn. Manikæernes forskellige frelserguder vækker sjælene af søvnen ved at skænke dem erkendelsen af deres rette natur. Udrustet med denne erkendelse kan sjælene bekæmpe synden, der udspringer af det Mørkets legeme, i hvilket de er fængslet. Frelsen rummer således to momenter: erkendelsen af sjælens natur og opfyldelsen af etiske forskrifter.

Den manikæiske etik udfoldes inden for en hierarkisk opbygget kirke. Menigheden var inddelt i to grupper: Øverst stod de »udvalgte« mænd og kvinder; fra de mandlige udvalgte rekrutteredes kirkehierarkiet. Den lavere gruppe kaldtes »hørere« eller »katekumener«.

De udvalgtes forskrifter udledes af den lære, at det guddommelige element er fængslet i hele naturen. Forplantningen fastholder sjælene i legemets fængsel, derfor skal den udvalgte leve i fuldstændig seksuel afholdenhed. Den udvalgte skal stadig bekæmpe sit legemes indflydelse og derfor afholde sig fra løgn og vrede. Legemets indflydelse svækkes gennem hyppige faster.

Den guddommelige sjæl, der f.eks. er fængslet i jorden, frugten eller brødet, lider smerte, når jorden pløjes, frugterne plukkes, eller brødet bages. Den manikæiske udvalgte må derfor ikke arbejde og er således afhængig af almisser fra »hørerne«. Måltidet påfører også lyselementet i fødevarerne smerte, men samtidig renser den udvalgte gennem måltidet dette element, oplagrer det og bringer det forløsningen.

Imidlertid er der forskel på fødevarerne: I animalsk føde og vin er der en overvægt af det mørke, onde element; de udvalgte må derfor kun

spise vegetabilsk føde, og her foretrækkes visse frugter, der antages at rumme et specielt stort kvantum af den guddommelige lyssubstans.

Det er til gengæld tilladt hørerne både at gifte sig og arbejde. Den skyld, de derved pådrager sig, opvejes af en række fortjenester, først og fremmest deres almisser til de udvalgte, men tillige opfyldelsen af en række mildere forskrifter. Manikæernes sjælevandringslære forklarede, hvorledes disse fortjenester muliggjorde, at hørerne kunne nå den endelige frelse i en senere tilværelse.

Manikæismen blev ifølge overleveringer allerede bragt til Ægypten i Manis levetid af hans egne disciple. Sandsynligvis kort før år 300 forfattede den nyplatoniske filosof Alexander af Lykopolis sit skrift »Imod Manis Lære«,² i hvilket han beretter: »Den første, der fremlagde Manis lære for os, var Papos. Efter ham kom Thomas, og efter dem nogle andre«. ³ Både Papos og Thomas kendes som Manis egne disciple. ⁴ Den persisk-manikæiske tekst M2 lader ligeledes Mani-disciplen Addā missionere i Alexandria, ⁵ en tradition, jeg vil vende tilbage til nedenfor.

Manikæerne blev imidlertid udsat for flere forfølgelser fra statsmagtens side. Allerede i Perserriket var Mani selv faldet for forfølgelser, der fortsattes efter hans død, og i Romerriket blev manikæerne udsat for tilsvarende overgreb: I slutningen af det 3. eller begyndelsen af det 4. århundrede udsendte kejser Diocletian et edikt om forfølgelse af manikæerne; det kan imidlertid ikke siges, hvilken effekt dette edikt har haft i Ægypten. ⁶ I slutningen af det 4. århundrede indledtes nye forfølgelser med kejser Theodosius' edikter mod manikæerne, ⁷ og efter kejserne Justins og Justinians edikt mod manikæerne fra 527 har vi kendskab til alvorlige forfølgelser af manikæerne. ⁸ Manikæerne synes at have tolket forfølgelsessituationen i nøje overensstemmelse med myten om den gode sjæl, der blev fængslet i verden; denne tilværelse er nødvendigvis lidelsesfuld, og forfølgelsen er udtryk for, at manikæerne virkelig har stillet sig på Lysets side i kampen mod Mørket, og ligesom de mytiske skikkelser har været underkastet lidelsen, men er blevet frelst og har »sejret«, således vil det også gå den lidende manikæiske menighed. ⁹

Manikæerne i Ægypten

3. De manikæiske skrifter

Manikæismen var en bogens religion med en regulær kanon, bestående af syv skrifter, som Mani havde forfattet. Mani forfattede disse skrifter på et aramæisk idiom, der sandsynligvis har ligget tæt på klassisk syrisk. Hertil kommer Manis middelpersiske værk *Šābuhragān*, der ikke har været benyttet af de vestlige manikæere.

Kun et eller to af de kanoniske skrifter er mellem de manikæiske tekster, der er fundet i Ægypten.¹⁰ Den manikæiske litteratur fra Ægypten foreligger på tre sprog: syrisk, græsk og koptisk. Af de syriske tekster er der imidlertid kun bevaret nogle meget små fragmenter.¹¹ En pergamentkodeks, kaldet »Kölner Mani-Kodex«, rummer en tekst på græsk med titlen »Om tilblivelsen af hans legeme«. ¹² Denne kodeks er en miniature, den mindste vi kender fra antikken (på størrelse med en tændstikæske). Palæografisk dateres håndskriftet til det 4. eller begyndelsen af det 5. århundrede. Teksten er en hagiografisk skildring af Manis barndom og første ungdomsår. Det er omstridt, om dette skrift er en græsk original eller oversat fra syrisk. Ifølge skriftet voksede Mani op i en døbersekt i det sydlige Irak. Sekten synes at repræsentere et jødisk-kristent kætteri. Mani modtog åbenbaringer, især fra sin »Fælle« (σύζυγος), en slags himmelsk dublet af Mani selv. Fællen oplyste Mani om hans kald og de kosmiske hemmeligheder. Da Mani stod frem med sine åbenbaringer, kom det til et brud med døbersekten, og Mani begyndte sine missionsrejser.

De syv koptisk-manikæiske papyruskodekser er fundet i Medînet Mâdi i Fajûm.¹³ Håndskrifterne tilhører dels det ægyptiske museum i Berlin, dels Chester Beatty Biblioteket i Dublin. Flere af disse papyri synes at være forsvundet under Anden Verdenskrig, og mindre end halvdelen af dem er overhovedet blevet udgivet,¹⁴ hvilket især skyldes, at de er meget beskadigede. Palæografisk dateres de til slutningen af det 4. eller til det 5. århundrede. Teksterne er skrevet på en subachmimisk dialekt, der sandsynligvis skal placeres geografisk i området nær Lykopolis, vore dages Assiut. Man regner almindeligvis med, at teksterne er oversat fra græsk eller syrisk, måske fra syrisk gennem et græsk mellemed.

Blandt de tekster, der er helt eller delvis udgivet, finder vi *Salmebogen*, af hvilken den sidste halvdel er udgivet. Denne hymnesamling er til

liturgisk brug; den består af 289 nummerede salmer, samlet i undergrupper, hvortil er føjet en række andre samlinger. Den første af de udgivne dele er således de såkaldte Bema-salmer, beregnet for en vigtig fest i manikæernes liturgiske år.

På nær en enkelt gruppe er salmerne inddelt i strofer; salmernes begyndelsesord fungerer oftest som salmens omkvæd. I en af salmerne hedder det: »Den, som synger en salme, er som dem, der væver en/klædning./ De, som svarer ham, er som dem, der sætter roser i hans hænder« (*Salmebogen* 47.15-17). Heraf kan det sluttes, at en kantor sang et vers, hvorefter menigheden svarede med omkvædet.¹⁵

Salmerne ender med to doxologier; den første kan eksempelvis have denne form: »Herlighed og ære være vor herre Mani og/ alle hans hellige udvalgte« (*Salmebogen* 1.1-2). Den anden type af doxologi, der er føjet til den første, kan være således: »Sejr til sjælen af Pshai/ Jmnoute, Theona, Maria« (*Salmebogen* 1.2-3). Denne doxologi må være af ægyptisk oprindelse, idet navne som Jmnoute og Pshai er koptiske. De to navne, der næsten altid kommer igen, er navnene Theona og Maria; forskellige passager kan tyde på, at Theona og Maria har været martyrer;¹⁶ i så fald har de sikkert været nogle af de tidligste manikæiske blodvidner i Ægypten, siden de erindres i de fleste af salmerne.

Salmebogen indeholder påkaldelser af de manikæiske guder, specielt Jesus. Ofte taler sjælen, idet den skildrer sine lidelser og udtrykker sin frelses- og sejrsvished.

De såkaldte *Manikæiske Homilier* er en samling af fire prosatekster, der muligvis også har haft et liturgisk formål.¹⁷ En af disse tekster handler om Manis sidste dage. Ligesom Jesus forudser Mani selv sin skæbne, men drager alligevel til Bēt-Lāphāt, hvor kong Bahram den Første lægger ham i lænker. I fængslet beder Mani en bøn til lysguderne, og da han dør, føres hans sjæl til Lysets Land. Skriftet slutter med et udblik over den manikæiske menigheds senere lidelser. En anden tekst i denne kodeks handler om verdens undergang: Efter en »Stor Krig«, hvor både gode og onde vil lide meget, kommer en fredstid, hvor manikæerne vil beherske verden. Derefter kommer Jesus fra himlen til dom og skiller de gode fra de onde. Til slut bryder kosmos sammen; Lysets guder og de sidste guddommelige sjæle stiger op til deres rette hjem, således at den

Manikæerne i Ægypten

oprindelige adskillelse mellem Lys og Mørke er genoprettet. Teksterne giver således udtryk for manikæernes erfaring af denne verden som fuld af ondskab og lidelse, men også for deres fortrøstning til, at den nuværende tilstand vil få en ende.

Det delvis udgivne værk *Kephalaia* repræsenterer en ikke-liturgisk genre, et omstændeligt læreskrift. Disse »kapitler« er en række taler af Mani, som han angiveligt skulle have befalet sine disciple at erindre og nedskrive efter hans død (*Kephalaia* 6). Denne oplysning er meget tvivlsom, selv om værket kan rumme elementer af en mundtlig tradition. *Kephalaia* redegør for den kosmologiske myte, naturens fænomener og den manikæiske etik.

4. Manikæernes syn på de andre religioner

Det er som nævnt muligt, at mange af disse tekster (specielt *Homilierne* og *Kephalaia*) er oversættelser fra syrisk, og det bliver dermed tvivlsomt, om de rummer et direkte vidnesbyrd om de *ægyptiske* manikæeres forhold til deres omgivende samfund. Men teksterne blev benyttet af manikæerne i Ægypten, og man må antage, at tekster, der giver et udtryk for manikæismens principielle forståelse af andre religioner, har været bestemmende for de ægyptiske manikæeres holdning. På den ene side fastholder sådanne tekster, at de andre religioner repræsenterer Mørkets kræfter, men de hævder på den anden side, at religionerne oprindeligt indeholdt partielt sande åbenbaringer. Ifølge *Kephalaia*'s indledning blev Jesus sendt til Vesten, hvor han prædikede Håbet, men ikke selv nedskrev sin lære. Zarathustra blev sendt som en Lysets Apostel til Persien, men han nedskrev heller ikke selv sin lære; det samme gjaldt Buddha i Indien. De nedskrev ikke deres lære, fordi de vidste, at deres »kirker« (dvs. »religionssamfund«) ville gå i forfald. Men Mani har selv nedskrevet sin lære i bøger, der rummer den samlede visdom (*Kephalaia* 7-9). Manis åbenbaring er således historiens sidste; i modsætning til de foregående religioner, der var geografisk og sprogligt begrænsede, er Manis religion universel. Et *kephalaion* udtrykker dette således:

Den som har udvalgt sin kirke i Vesten, hans kirke er ikke nået til Østen, og den som har udvalgt sin kirke i Østen, hans udvalg er ikke kommet til Vesten, så at der

er nogle blandt dem, hvis navn ikke er forekommet i forskellige byer. Men mit håb vil gå til Vesten, og det vil ligeledes gå til Østen, og de vil høre lyden af dets prædiken på alle sprog, og man vil prædike det i alle byerne. Min kirke er i denne første sag¹⁸ overlegen fremfor de tidligere kirker, fordi de tidligere kirker blev udvalgt på enkelte steder og i enkelte byer. Min kirke vil gå ud i alle byerne, og dens gode nyhed vil nå hvert land.¹⁹

Dette universalistiske program suppleres af et andet, som mange forskere har kaldt »bevidst synkretistisk«. *Kephalaia* lader Mani beskrive det på denne måde:

Alle de tidligere kirkers skrifter og visdom og åbenbaringer og lignelser og salmer har samlet sig på hvert sted og er kommet til min kirke og har sluttet sig til den visdom, som jeg har åbenbaret. Ligesom et vand vil slutte sig til et vand, og de vil blive til mange vande, således har de gamle bøger også sluttet sig til mine skrifter, og de er blevet en stor visdom, som man ikke har forkyndt på denne måde i alle de gamle slægter. Man har hverken skrevet eller åbenbaret bøgerne, som jeg har skrevet dem.²⁰

Teksten udtrykker manikæernes overbevisning om, at de både bringer et budskab, der overgår alle tidligere budskaber, og samtidig et budskab, der absorberer de foregående budskaber. Manikæismen er opstået i Babylonien, et kulturelt grænseområde, og under én synsvinkel kan den betragtes som et universalistisk forsøg på at overvinde en splittelse ved at overbyde den igennem en »endelig« åbenbaring. Måske skal et sådant program ikke betegnes som »akkulturation«, idet der ikke er tale om en oprindelig gruppes sekundære optagelse af eller tilpasning til en fremmed kultur. Men man kan tale om akkulturation, når manikæiske missionærer i nye lande fortsætter dette program gennem stadig nye tilpasninger til fremmede religioner. Således er det ofte blevet formodet, at Jesu store betydning i de koptisk-manikæiske tekster er udtryk for en sekundær tilpasning til et kristent miljø. Men man skal på dette punkt være opmærksom på, at Mani selv voksede op i et sekterisk kristent miljø, og at Jesus-skikkelsen allerede var af essentiel betydning for Mani selv. Dette udelukker selvfølgelig ikke, at Jesu betydning for manikæerne er vokset siden hen, men det er svært at kontrollere, i hvilket omfang dette er tilfældet, fordi kun lidt af Manis egne skrifter er bevaret.

Manikæerne i Ægypten

5. Manikæernes missionsvirksomhed og ægyptiske reaktioner på den

Vi besidder imidlertid et interessant, ægyptisk vidnesbyrd om et manikæisk forsøg på at tilpasse den manikæiske myte, så den egnede sig til mission blandt dannede, græsktalende hedninger i Ægypten.

Som allerede nævnt forfattede en nyplatonisk filosof, Alexander af Lykopolis, kort før år 300 et skrift, »Imod Manis lære«. I begyndelsen af dette skrift giver Alexander en kort oversigt over Manis myte. Den fremstilling, som Alexander kender og refererer, er et forsøg på at gengive den manikæiske myte ved hjælp af begreber hentet fra græsk filosofi. Mytens grundtræk er bevaret, men de manikæiske gudenavne er erstattet med platoniske begreber. Alexander nævner desuden, at

... de mere dannede blandt dem, som har bedre kendskab til de græske myter, husker os på dele af vore egne overleveringer. De nævner mysterierne, idet de sammenligner Dionysos, der blev sønderlemmet af titanerne, med deres egen lære om, at den guddommelige kraft er fordelt ud over materien. Men fra digterværkerne nævner de gigantkampen for at vise, at heller ikke digterne var uvidende om materiens oprør imod Gud.²¹

Senere bemærker Alexander, at

Visselig er de ting, de fortæller, af samme beskaffenhed, når de peger på en materiens direkte krig mod Gud, men de mener ikke engang disse ting allegorisk, sådan som Homer...²²

Man kan måske sige, at manikæerne ifølge Alexander fortolkede den græske mytologi som en allegori over deres egen myte, der imidlertid ikke selv skulle allegoriseres.

Tilsyneladende faldt dette manikæiske missionsforsøg heldigt ud; Alexander skriver, at »sådanne bedrageriske fremstillinger fik visse af vore filosof-kolleger til at konvertere«.²³ Dette er også årsagen til, at Alexander ønsker at gendrive manikæismen. Han fortsætter imidlertid med bemærkningen: »men da jeg nu har kastet mig ud i en undersøgelse af, hvordan dette forholder sig, er jeg rådvild over, hvorledes jeg skal behandle emnet«.²⁴ Alexanders problem er, at manikæerne ikke besidder nogen virkelig logik og videnskabelig metode: »Og netop det, som er

postulaterne, grundsætningerne, hos de græske filosoffer, dette er hos dem profeternes røst«. ²⁵

Alligevel prøver Alexander dernæst i sit skrift at opfatte den manikæiske myte som en filosofisk doktrin; resultatet er naturligtvis, at manikæismen viser sig at være usammenhængende vrøvl. »Derfor kom en latter også over mig...«, bemærker Alexander et sted. ²⁶ Et klart eksempel på Alexanders polemik, der anskueliggør forskellen mellem to tankeformer, skal nævnes. I Manis myte er Lysets og Mørkets Rige oprindeligt helt adskilt; på et tidspunkt nærmer »Mørkets Konge« sig Lysriget, og ved at se det gribes han af et ondt begær efter at besidde dets lys. Alexander indvender bl.a., at

Attråen efter det onde er slet, men attråen efter det gode er særdeles værdifuld. Men hvis materien begærede glansen og lyset, var dens begær ikke slet, ligesom det heller ikke er slet, hvis én, der er i det onde, derefter engang begærer dyden. ²⁷

Skønt Alexanders skrift rummer et vidnesbyrd om et heldigt manikæisk missionsforsøg blandt ikke-kristne grupper i Ægypten, kan der ikke herske nogen tvivl om, at manikæernes væsentligste missionsmark var placeret i den kristne kirke. I de manikæiske tekster møder vi atter og atter materiale fra Ny Testamente og kristne apokryfer, hvilket først og fremmest må have virket tiltrækkende på medlemmer af den kristne kirke. Der er da også bevaret flere kristne skrifter fra Ægypten, rettet mod manikæismen; fra det 3. århundrede stammer et brudstykke af et hyrdebrev, der advarer mod manikæerne; sandsynligvis stammer det fra Theonas, biskop af Alexandria 282-301, ligesom Serapion af Thmuis (død efter 362) og Didymus den Blinde (313-398) har forfattet skrifter mod manikæerne.

Hyrdebrevet fra Alexandria er delvis bevaret i en fragmentarisk papyrus. ²⁸ Brevet angriber manikæerne for deres negative syn på ægteskabet. Forfatteren beskylder dernæst manikæerne for afgudsdyrkelse; manikæerne dyrker tydeligtvis skabningen, som det kan ses af deres bøn ved måltidet: »... heller ikke har jeg lagt det [dvs. brødet] i ovnen; en anden har bragt mig dette, og jeg har spist det uden skyld«. ²⁹ »Ud fra dette er det let at forstå, at manikæerne er fyldt med meget afsind, og

Manikæerne i Ægypten

særlig fordi dette deres 'Forsvar over for brødet' er et værk af en mand, der er fyldt med meget afsind«, tilføjer forfatteren,³⁰ der formodentlig har været den første, der har spillet på ligheden mellem Manis navn og det græske ord *μανία*, »afsidighed«.

Forfatteren advarer de kristne mod dem, der stjæler sig ind i deres huse med bedrageriske og løgnagtige ord, og specielt mod de kvindelige udvalgte, som forfatteren beskylder for at benytte »deres menstruationsblod til deres afsinds skændigheder«.³¹

6. De manikæiske klostre

Hyrdebrevet er ikke præget af nogen dybere forståelse af manikæismen, men er til gengæld et vidnesbyrd om, hvor tidligt den kristne kirke blev opmærksom på den manikæiske trussel. Men et kulturmøde rummer som regel flere aspekter, selv når konfrontationen er det dominerende, og i den sammenhæng skal den mulighed nævnes, at kontakten mellem manikæerne og de kristne i Ægypten kan have været medvirkende til en central historisk ændring i de kristnes kulturelle mønster.³²

I året 320 grundlagde Pachom det første kristne kloster ved landsbyen Tabennese i Ægypten. Forud for denne klosterdannelse fandtes de såkaldte anakoreter: kolonier af eneboere, der var samlede om en ledende asket, men uden fælles regel. Pachoms »koinobitiske« kloster betød, at samlaget af munkeboliger blev omgivet af en mur, og at munkene skulle indrette deres liv efter en fælles regel. En vigtig baggrund for denne institutions opståen skal søges i ønsket om at bringe de svagere eneboere under kontrol.

Pachoms regel bevidner eksistensen af klostre af en anden tro. Manikæerne i Centralasien og Kina havde klostre; dette antages ofte at være et særligt træk ved den østlige gren af manikæismen, som skyldes buddhistisk indflydelse. Den persisk-manikæiske tekst M2 beretter imidlertid, hvorledes Mani (i teksten kaldet »apostelen« og »Herren«) sender to af sine disciple, Addā og Pattēg, til Vesten:

De gik til Romerriket (og) så megen lærestrid hos religionerne. Mange udvalgte og hørere blev udvalgt. Pattēg var et år dér. Han kom tilbage foran apostelen. Derefter sendte Herren tre skrivere, Evangeliet og to andre skrifter til Addā. Han

befalede: 'Bring ikke (dette) længere væk, men forbliv dér ligesom en købmand, der samler en skat!' Addā udholdt meget slid i hine lande. Han grundlagde mange klostre, han udvalgte mange udvalgte og hørere. Han forfattede skrifter, og visdom blev (af ham) gjort til et våben. Han gik imod de falske religioner med disse (skrifter), (og) i alting blev han reddet [dvs. 'kom godt fra det']. Han beskæmmede og overvandt de falske religioner. Han kom helt til Alexandria.³³

Ifølge denne tekst skulle Addā, der missionerede i Alexandria, have grundlagt klostre i Romerriget,³⁴ og eftersom manikæismen nåede Ægypten før det koinobitiske klostervæsens opståen, kunne man spørge, om en af forudsætningerne for denne institutions opståen skal søges i en inspiration fra manikæiske klostre.

Man bør dog være opmærksom på, at der er væsentlige forskelle både på det manikæiske og det kristne munkeideal og på den praktiske udformning af de to klostertyper. Eksempelvis var Pachoms munke forpligtet til manuelt arbejde, medens de manikæiske »udvalgte« ikke måtte arbejde. Dette udelukker imidlertid ikke, at en påvirkning, som man udmærket kan se som en form for akkulturation, kan have været til stede. Men vi mangler endnu sikker dokumentation for, at manikæerne i Ægypten virkelig har haft klostre.

Sluttelig skal det nævnes, at man i den kommende tid kan forvente at få et endnu bedre kendskab til manikæismen, idet arbejdet med udgivelsen af de hidtil upublicerede koptisk-manikæiske papyri gør store fremskridt i disse år.

Noter

Jeg vil gerne takke cand.mag. Hanne Lavér Hansen for hjælp med denne artikel.

1. En kort oversigt over denne myte kan findes i Jes P. Asmussen, »Når vi nu er af Guds slægt...«. *Tekster til gnosticismen*, København 1978, 98-101.
2. En engelsk oversættelse af Alexanders skrift findes i P. W. van der Horst and J. Mansfield, *An Alexandrian Platonist against Dualism. Alexander of Lycopolis' Treatise 'Critique of the Doctrines of Manichaeus'*, Translated, with an Introduction and Notes, Leiden 1974. Den græske tekst findes i Alexander Lycopolitanus, *Contra Manichaei opiniones disputatio*, ed. Augustus Brinkmann, Leipzig 1895.

Manikæerne i Ægypten

3. Brinkmann, 4.17-19.
4. Samuel N. C. Lieu, *Manichaeism in the later Roman Empire and Medieval China. A historical survey*, With a foreword by Mary Boyce, Manchester 1985, 74, 85.
5. Den middelpersiske tekst kan findes i Mary Boyce, *A Reader in Manichaean Middle Persian and Parthian. Texts with Notes*, (Acta Iranica, III. série, Textes et mémoires vol. II), Leiden-Teheran 1975, 39-40 (tekst h). En engelsk oversættelse af M2 findes i Jes P. Asmussen, *Manichaean Literature. Representative Texts Chiefly from Middle Persian and Parthian Writings*, Selected, introduced, and partly translated by Jes P. Asmussen, (Persian Heritage Series 22), New York 1975, 21.
6. Ediktet er aftrykt i Alfred Adam, *Texte zum Manichäismus*, Ausgewählt und herausgegeben von Alfred Adam, (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, Begründet von Hans Lietzmann, Herausgegeben von Kurt Aland, 175), Berlin 1954, 82-84. Ediktet har form af et brev til proconsulen af Africa, idet det svarer på hans spørgsmål om, hvorledes han skal forholde sig til manikæerne.
7. Lieu 1985, 110-114.
8. Lieu 1985, 170-175.
9. Jf. Peter Nagel, »Die Typologie des Leidens im Manichäismus«, *Loyalitätskonflikte in der Religionsgeschichte. Festschrift für Carsten Colpe*, Herausgegeben von Christoph Elsas und Hans G. Kippenberg in Zusammenarbeit mit Hubert Cancik, Burkhard Gladigow und Kurt Rudolph, Würzburg 1990, 282-291.
10. Manis breve, der hørte til den manikæiske kanon, forelå i en af de koptiske kodekser (Carl Schmidt og H. J. Polotsky, »Ein Mani-Fund in Ägypten. Originalschriften des Mani und seiner Schüler«, *Sitzungsberichte der Preussische Akademie der Wissenschaften*, Philologisch-historische Klasse, 1933, 4-90). Det er endvidere en mulighed, at den koptiske »Synaxeis-Kodex« indeholder Manis »Levende Evangelium« (Alexander Böhlig, *Mysterion und Wahrheit. Gesammelte Beiträge zur spätantiken Religionsgeschichte*, (Arbeiten zur Geschichte des späteren Judentums und des Urchristentums VI), Leiden 1968, 227).
11. Publiceret i F. Crawford Burkitt, *The Religion of the Manichees*, Donnellan Lectures for 1924, Cambridge 1925, 111-119.
12. En ny udgave foreligger i Ludwig Koenen og Cornelia Römer, *Der Kölner Mani-Kodex. Über das Werden seines Leibes*, Kritische Edition aufgrund der von A. Henrichs und L. Koenen besorgten Erstedition herausgegeben von Ludwig Koenen und Cornelia Römer, (Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften. Sonderreihe, Papyrologica Coloniensia XIV), Opladen 1988. En dansk oversættelse foreligger i Søren Giversen, *Jeg, Mani – Jesu Kristi apostel*, Religionsstifteren Mani's selvbiografi i oversættelse med indledning og noter ved Søren Giversen, København 1987.
13. Vedrørende disse papyri se Schmidt og Polotsky 1933 samt Søren Giversen, »Chester Beatty-Bibliotekets manikæiske papyri«, *Fund og Forskning i det Kongelige Biblioteks Samlinger XXVII*, 1984-85, 7-28.

14. Indtil nu foreligger der følgende kritiske udgaver:

Kephalaia, Band I, Erste Hälfte, Herausgegeben von Carl Schmidt [Hans Jakob Polotsky und Alexander Böhlig], Mit einem Beitrag von Hugo Ibscher, (Manichäische Handschriften der Staatlichen Museen Berlin), Stuttgart 1940.

Kephalaia, Band I, Zweite Hälfte, Bearbeitet von Alexander Böhlig, (Manichäische Handschriften der Staatlichen Museen Berlin), Stuttgart 1966.

Manichäische Homilien, Herausgegeben von Hans Jakob Polotsky, Mit einem Beitrag von Hugo Ibscher, (Manichäische Handschriften der Sammlung A. Chester Beatty Band I), Stuttgart 1934.

A Manichaean Psalm-Book, Part II, Edited by C. R. C. Allberry, With a contribution by Hugo Ibscher, (Manichaean Manuscripts in the Chester Beatty Library Vol. II), Stuttgart 1938.

Herudover foreligger der nu en faksimileudgave af alle Chester Beatty Bibliotekets papyri i Søren Giversen, *The Manichaean Coptic Papyri in the Chester Beatty Library. Facsimile Edition*, Vol. I-IV, (Cahiers d'Orientalisme XIV-XVII), Genève 1986-88.

15. Allberry, *Psalm-Book*, XX.
16. Cf. Allberry, *Psalm-Book*, XX.
17. Anton Baumstark, »Besprechung von Hans Jakob Polotsky, Manichäische Homilien«, *Oriens Christianus. Halbjahrshefte für die Kunde des christlichen Orients*, Dritte Serie, Zehnter Band, 1935, 261, antager, at disse tekster har været beregnet til oplæsning ved den manikæiske »Bema-Fest«.
18. Mani opregner en række punkter, på hvilke hans religion er de tidligere religioner overlegen.
19. Den koptiske tekst er udgivet i Schmidt und Polotsky 1933, 87.
20. Den koptiske tekst er udgivet i Schmidt und Polotsky 1933, 86.
21. Brinkmann, 8.5-11.
22. Brinkmann, 16.14-17.
23. Brinkmann, 8.14-16.
24. Brinkmann, 8.16-17.
25. Brinkmann, 9.2-4.
26. Brinkmann, 14.8-9.
27. Brinkmann, 15.10-14.
28. C. H. Roberts, »469. Epistle Against the Manichees«, *Catalogue of the Greek and Latin Papyri in the John Rylands Library Manchester*, Vol. III, (Theological and Literary Texts Nos. 457-551), Edited by C. H. Roberts, Manchester 1938, 38-46.
29. Roberts, Epistle, 42-43. Der er tale om en bøn forbeholdt de »udvalgte«, den fuldkomne gruppe af manikæere, der ikke måtte sære den guddommelige sjæl, der var fængslet i brødet, ved selv at bage det; i stedet modtog de det som en almisse fra de manikæiske katekumener. Bønnen nævnes også i en anden tekst.
30. Roberts, Epistle, 42-43.

Manikæerne i Ægypten

31. Roberts, Epistle, 42-43. Der findes ikke andre tekster, der lader manikæerne benytte menstruationsblod til magiske formål, og beskyldningen er uden tvivl usand. I antikken blev menstruationsblod imidlertid virkelig anvendt i magi og trolddom, og dette er formodentlig baggrunden for, at hyrdebrevet kan beskylde manikæerne for at tage del i denne praksis (se Roberts, Epistle, 45).
32. Dette afsnit er baseret på Ludwig Koenen, »Manichäische Mission und Kloster in Ägypten«, *Das römische-byzantinische Ägypten. Akten des internationalen Symposiums 26.-30. September 1978 in Trier*, (Aegyptiaca Treverensia. Trierer Studien zum griechisch-römischen Ägypten 2), Herausgegeben von Günter Grimm, Heinz Heinen und Erich Winter, Mainz 1983, 93-108.
33. Oversat fra den middelpersiske tekst i Mary Boyce, *A Reader*, 39-40. »Evangeliet« er det Levende Evangelium, et af Manis syv kanoniske skrifter.
34. Oplysningen er imidlertid ikke sikker; det er muligt, at de østlige manikæere blot har antaget, at Addā grundlagde klostre i Romerriget, fordi klostret var en selvfølgelig institution i den østlige manikæisme.

Summary

»The Manichees in Egypt. Their Literature and their Relations to other Religions« – The first part of this article contains a short overview of Manichaeism, doctrine, ethics, history and literature in Egypt.

The second part of the article deals with relations between Manichaeism and other religions in Egypt. The fundamental Manichaean concept of other religions was that they were false, although they originally contained revelations of partial truth; their cores of truth have, however, been absorbed by Manichaeism. Furthermore, non-Manichaean religions were geographically and linguistically restricted, while Manichaeism was a universalist religion, being the final revelation of history.

Consequently, the Manichees in Egypt tried to absorb previous traditions. The anti-Manichaean writing of the Neo-Platonist philosopher Alexander of Lycopolis testifies that Manichees tried to absorb pagan Hellenistic traditions in order to convert educated Greek-speaking Egyptians. The most important Manichaean mission was, however, directed towards the members of the Christian Church, and several anti-Manichaean Christian writings from Egypt are preserved. If Ludwig Koenen's hypothesis that the »coenobitic« Christian monastery was inspired by Manichaean monasteries is accepted, the Manichees were even able to inspire their Christian competitors.

Nils Arne Pedersen

Forskningsstipendiat, cand.theol.

Skaffervej 3, 1.tv.

2400 København NV